

TEGEN HET VERGETEN

De Indische Letteren in de eenentwintigste eeuw

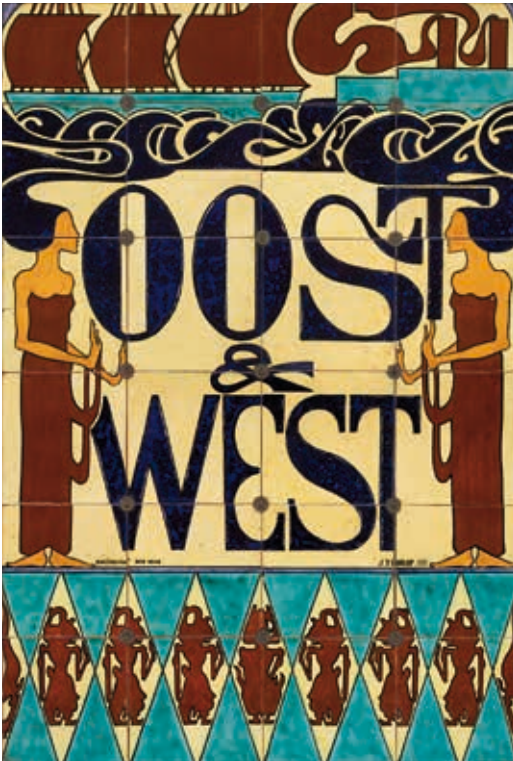
Welke rol spelen de Indische Letteren, in de ruimste zin van het woord, anno nu, een mensenleven na het einde het koloniale tijdperk, in een Nederland dat bijna onherkenbaar is veranderd? Sinds de *Max Havelaar* behoren de Indische Letteren tot het beste wat Nederland op literair gebied te bieden heeft, en dat is niet veranderd. Nog altijd spelen ze koloniale mythen en werkelijkheden kritisch tegen elkaar uit, en vinden ze woorden voor pijnlijke, halfvergeten zaken.

– REINIER SALVERDA

die het in teksten ging om vragen als: hoe goed schrijven die auteurs? Wat hebben ze te zeggen? Wat is het bijzondere van hun gezichtspunt? Wat voor stijl en persoonlijkheid spreekt er uit hun werk?

Hun voorbeeld volgend wil ik het hier hebben over de Indische Letteren van de afgelopen twintig jaar. Dat is ruim driekwart eeuw na het einde van Indië, een einde dat misschien lang geleden lijkt, maar nog allerminst vergeten is. Wel is de wereld intussen grondig veranderd, het koloniale tijdperk is voorbij en Nederland is sindsdien bijna onherkenbaar veranderd. Maar nog altijd geldt: wie niets van dat Indië afweet, begrijpt Nederland niet goed. Sporen van Indië en van het koloniaal verleden zijn overal in Nederland nog sterk aanwezig – erfgoed dat in ons heden in een heel andere context staat dan destijds. Wat toen nog ver weg was, achter de horizon in de Oost, is nu allemaal ook hier in Nederland, direct naast, tussen, om, in en tegenover ons, en dit heeft processen op gang gebracht – van erkenning, aanpassing, beeldvorming, kritiek en (her)waardering – waardoor de betekenis die Indië had en heeft voor Nederland de

In zijn grote geschiedenis van de Indische Letteren, *Oost-Indische Spiegel* (1972), geeft schrijver en letterkundige Rob Nieuwenhuys (1908, Semarang – 1999, Amsterdam) een overzicht van “wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden”. Het gaat hier om letterkunde in ruime zin: naast romans en gedichten ook geschiedenissen, verhalen, journalistiek, brieven, dagboeken en andere documenten, gezien in hun sociaal-culturele en koloniaal-historische context. Met deze ruime opvatting volgde Nieuwenhuys het voorbeeld van schrijver E. du Perron (1899-1940),

Jan Toorop, *Oost en West*, 1900,
© KITLV, Leiden / Europalia Indonesia

afgelopen decennia ingrijpend is veranderd. Kort gezegd: van *tempo doeloe* en koloniale nostalgie naar de multiculturele samenleving in het Nederland van nu.

Het is in deze dynamische (en gecontesteerde) context dat de Indische letteren hun rol spelen en hun plaats krijgen. En mijn vraag is hier: Hoe staan de Indische Letteren ervoor anno nu, een mensenleven na het einde van Indië?

MAX HAVELAAR: DE BIG BANG

In de jaren 2000 tot nu, de periode die hier centraal staat, blijkt Multatuli's werk nog net zo springlevend als in 1860. Direct al in 2001 geeft Tom Phijffer in zijn essay *Het gelijk van Multatuli* een scherpe weerlegging van de oudkoloniale kijk van Rob Nieuwenhuys op Havelaar/Douwes Dekker, Multatuli's alter ego, als een ambtenaar

die alle regels aan zijn laars lapt. Integendeel, zoals Phijffer aantoonde, heeft assistent-resident Douwes Dekker zich in Lebak destijds met volle inzet gewijd aan de taak die hem in zijn ambtseed was opgedragen, namelijk om de inlander te beschermen.

In 2005 volgt de voltooiing van Multatuli's *Volledig Werk*, met feestelijke aanbieding aan toenmalig kroonprins Willem-Alexander, en begeleid door levendige discussies op papier tussen W.F. Hermans, Kees Fens, Hugo Brandt Corstius, K.L. Poll en Tom van Deel. In 2006 wordt de status van de *Max Havelaar* als grootste Nederlandse roman onderstreept door opname van een apart Multatuli-venster in de *Canon van Nederland*.

Dan, in 2010, bij de honderdvijftigste verjaardag van de *Max Havelaar*, brengt NRC-journalist Gijs van Es een bekorte en hertaalde versie uit om jonge lezers te winnen voor dit boek, vóór eerlijke handel en fair trade, tegen ontwikkelingshulp, corruptie en afpersing. In het *Nieuw Letterkundig Magazijn* (jg. 28) leidt dit tot felle discussie, echter zonder vermelding van een eerdere bekorting uit 1948, uitgebracht om Multatuli's hartstochtelijke aanklacht tegen onrecht en koloniale overheersing op zo groot mogelijke schaal onder het volk te verspreiden, met een voorwoord dat expliciet wijst op de Nederlandse politionele acties en "de verbrande huizen in Bekasi en de dodentrein van Bondowoso". Eveneens in 2010 inspireerde de *Max Havelaar* de Uni-

versiteit van Amsterdam tot een lezingencyclus met indringende discussies over koloniale geschiedenis, politiek schrijven, klokkenluiders en fair trade.

En in 2012 verschijnt Atte Jongstra's *Kristalman*, één van de vrolijkste en vermakelijkste boeken over Multatuli die ik ken.

Aldus torent Multatuli ook nu nog boven alles uit. Dat heeft alles te maken met de bijzondere eigenschappen van zijn *Max*

Havelaar. Om te beginnen biedt deze roman een grote veelheid aan stemmen, persoonlijkheden, vertellers, stijlen en taalregisters. Zo had in de hele Nederlandse literatuur nog nooit iemand geschreven, in gewoon, alledaags en zeer toegankelijk Hollands. De vele ikken in deze roman, elk met een eigen stem, worden door Multatuli allemaal tegen elkaar uitgespeeld, en door hun onderlinge tegenspraak en Multatuli's sarcastische commentaar, komt de waarheidsvraag centraal te staan. Maar door al die tegenspraak heeft de roman geen eenduidige interpretatie, en zo heeft de *Max Havelaar* in de koloniale tijd kunnen fungeren niet alleen als de Bijbel van de jonge en idealistische Nederlandse koloniale ambtenaren van het Binnenlands Bestuur in Nederlands-Indië, maar evenzeer – voor de grote Indonesische schrijver Pramoedya Ananta Toer bijvoorbeeld – als “*the book that killed colonialism*”.

Wat Pramoedya en andere Indonesiërs scherp zagen, was hoe revolutionair Multatuli hier een Javaanse boerenjongen midden op het toneel zet, een naam geeft, Saidjah, een stem, een verhaal; een mens zoals u en ik, met ideeën, verlangens, dromen en liedjes, hard werkend en verliefd; met daartegenover de onderdrukking en uitbuiting door het gezamenlijke Javaanse en Nederlandse bestuur – die hem tenslotte hebben kapotgemaakt, in het koffiewingewest en de roofstaat die de prachtige gordel van smaragd bleek te zijn.

Met het literaire spel dat Multatuli hier inzet, en dat alle geijkte conventies tart – vanaf het allereerste zinnetje dat tegen de regels in met *Ik* begint, tot aan het einde waar hij keihard toeslaat met zijn felle aanklacht – slaagt hij erin de lezer op te zadelen met een gewetensvraag die blijft knagen. Wie eenmaal de *Max Havelaar* heeft gelezen, kan daarna geen enkele Indische tekst meer onschuldig lezen.

Door Indië is Multatuli als schrijver ontvlamd, en na hem nog vele andere Nederlandse schrijvers voor wie Indië een onuitputtelijke bron is geweest: P.A. Daum, Louis Couperus, Arthur van Schendel, E. du Perron, A. Alberts, Han Friedericy en Maria Dermoût, die tussen 1890 en 1960 de Indische Canon hebben geproduceerd, klassieke werken die blijven fascineren.

Was Indië dus ook in het literaire een Nederlands wingewest? Jawel, maar nog veel meer. Sinds de *Max Havelaar* behoren de Indische Letteren tot het beste wat Nederland op literair gebied te bieden heeft. Sterker nog: het beste van Indië is tegelijk ook het beste van Nederland.

De veranderde betekenis van Indië voor Nederland: van tempo doeloe naar multiculturele samenleving

Sudjojono, *Cap Go Meh*, 1940, Galeri Nasional Indonesia / Europalia Indonesia

21STE EEUW: HERINNERING, VERBEELDING EN ONDERZOEK

Toen het echte Indië na de oorlog verloren was gegaan en alleen nog als rijk van herinnering en verbeelding kon bestaan, kwam deze tak van de literatuur tot grote bloei. Dat is ook nu nog zo: vanaf 2000 tot nu vinden we bijna elk jaar wel een uniek boek in één van de genres van de Indische Letteren in ruime zin.

Het jaar 2000 opent de rij met de bundel *Het Krijgsbedrijf* van Jan Eijkelboom, vijf bijzondere verhalen van zijn tijd als soldaat op Java tijdens de politionele acties. In 2001 volgt G.J. Resink, één van onze grootste tropendichters, met zijn verzamelde gedichten in de bundel *Perifeer en efemeer*, in 2014 gevolgd door het grote *Album van de Indische poëzie* van Bert Paasman en Peter van Zonneveld. En in 2002 komt Hella Haasses laatste Indische roman uit, *Sleuteloog*, waarin ze

ruim vijftig jaar na haar beroemde *Oeroeg* uit 1948 terugkijkt op haar jeugd en jeugdvrienden in het voormalige Batavia, en venijnig afrekent met Rob Nieuwenhuys.

Met deze uitgaven wordt een tijdperk afgesloten. Tegelijk verschijnen de nieuwe Indische romans van de naoorlogse Tweede Generatie, waarin naast intense generatieconflicten ook de literaire verwerking speelt van herinneringen, gevoelens en familiebanden die doorlopen vanuit het Indisch verleden: in 2010 *Meisje van honderd* van Marion Bloem; in 2014 *Solitude* van Jeroen Thijssen; in 2016 *De tolk van Java* van Alfred Birney; in 2004 *Familieziek* en in 2015 *Ik kom terug*, allebei van Adriaan van Dis, die met de Haagse *Winternachten*-festivals al sinds 1995 werk maakt van de literaturen van voorheen de Nederlandse koloniën in Oost, Zuid en West, in postkoloniaal contact en discussie met jonge schrijvers uit die gebieden.

Diezelfde mondiale blik was eerder al te vinden in het werk van de Indoschrijver Tjalie Robinson. De sprankelende dialogen in zijn verhalen herscheppen het leven op straat in de Bataviase Indo-samenleving van destijds; en net als bij zijn al even realistische vakgenoot, de Indiase schrijver R.K. Narayan, zijn het de details die de onachterhaalbare tijd vastleggen en daarmee de verbeelding ontketenen. Na het einde van Indië werd Robinson met zijn tijdschrift *Tong Tong* voorvechter van

de Indo-gemeenschap en heeft deze, tegen achterstelling en discriminatie in, een eigen gerespecteerde plaats weten te verschaffen in naoorlogs Nederland. Mede door zijn vernieuwende ideeën over mengcultuur, multiculturele interactie en fusie is zijn jaarlijkse *TongTong Fair* inmiddels uitgegroeid tot het grootste multiculturele festival van Europa.

Van belang is hier wat Robinson heeft uitgedragen tot ver buiten de Indische Letteren: zijn inclusieve realisme, met zijn vele stemmen van mensen van gemengd ras, kleur, geloof, cultuur en identiteit; mensen voor wie diversiteit een alledaags, vertrouwd en vanzelfsprekend gegeven is in hun familie, vriendenkring en sociale contacten; mensen die weten wat het is om met verschillen om te gaan, en hoe je dat doet. Aldus heeft het integratieproces van de Indische gemeenschap in het land van aankomst een belangrijke bijdrage geleverd aan de transformatie van Nederland tot de multiculturele samenleving die het tegenwoordig is.

*Tot ver buiten de
Indische Letteren heeft
Tjalie Robinson zijn
inclusieve realisme
uitgedragen*

LASTIGE EN PIJNLIJKE VRAGEN

Tegelijkertijd bieden de Indische Letteren ook een forum voor het aan de orde stellen van lastige en pijnlijke zaken, het onthullen van waarheden die ertoe doen, en die tot ver buiten die literatuur reiken.

Te denken valt hier allereerst aan de verwerking van het einde van Indië. Dat begon al in *Oeroeg*, toen Hella Haasse aan het eind de Indonesiër tegen de Hollandse hoofdpersoon liet zeggen: “Ga weg, je hoort hier niet” – en hij dus afscheid moest nemen van zijn geboorteland. Maar voor Indo’s, die aan beide kanten familie hadden, lag dit anders. Dat heeft de afgelopen decennia tot levendig debat geleid, met velerlei persoonlijke en culturele vertakkingen, over de vraag wie of wat nu echt “Indisch” is in Nederland. Marion Bloem wilde geen gewoon Indisch meisje zijn. Hella Haasse wilde dat nu juist weer wel, maar mocht dat niet, vooral niet van Rob Nieuwenhuys. Maar het kan verkeren, en tussen *Oeroeg* en *Sleuteloog* is zij uitgegroeid tot de grande dame, de Yourcenar van de Indische Letteren.

Niet minder onthullend is hoe Reggie Baay de afgelopen jaren twee vrijwel onbekende hoofdstukken heeft weten toe te voegen aan de Indische geschiedenis. Eerst in 2008 met *De njai*, zijn verhaal over de vaak uit familiegeschiedenissen weggemoffelde inlandse voormoeder, die we ook in Marion Bloems *Meisje van honderd* tegenkomen. Daarna in 2015 met zijn baanbrekende *Daar werd wat gruwelijks verricht*, waarin Baay de zeer pijnlijke geschiedenis schrijft van de slavernij in Nederlands-Indië – “daar heb ik nooit van gehoord”, zou Droogstoppel wel zeggen.

Elisabeth Ida, *Saksi Bisu (Silent Witness) Let me take you to a Tropical Paradise*, 2017, filmstill

© Elisabeth Ida / Europalia Indonesia

En telkens weer keert in de Indische Letteren het thema van oorlog en geweld terug. In 2005 verschijnt de vijfde herziene en uitgebreide druk van Rudy Kousbroeks pak van sjaalman, *Het Oostindisch kampsyndroom* (1985), in 2010 gevolgd door Jeroen Brouwers' gebundelde Indië-romans: *Het verzonkene* (1979), *Bezonken rood* (1981) en *De Zondvloed* (1988). Feitelijk is dit een reprise van de jaren tachtig, toen de botsing tussen Kousbroek en Brouwers tot een fel literair debat leidde over wat waarheid is en wat leugen in verhalen over de Japanse bezetting van Indië tussen 1942 en 1945. Die vragen komen evenzeer op bij Birney's portret van de extreme gewelddadigheid van zijn vader tijdens de politioenele acties, in zijn bekroonde *De tolk van Java*.

In 2016 volgen dan de verpletterende studies over de koloniale heroveringsoorlog die Nederland tussen 1945 en 1950 voerde tegen de jonge Republiek Indonesië: *De brandende kampongs van generaal Spoor* van Rémy Limpach en *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* van Gert Oostindie. Wat in deze historische studies te lezen valt was en is schokkend, vooral voor wie nog geloofde in de mythe van Nederlands-Indië als modelkolonie, en ook omdat het voor velen moeilijk te verdragen valt dat Nederland daar toen de uitbouter, onderdrukker en dader is geweest in plaats van het slachtoffer. Tegelijk maken Limpach en Oostindie duidelijk waarom bijvoorbeeld advocate Liesbeth Zegveld, tevens bijzonder hoogleraar Internationaal humanitair recht, nog steeds zo volhardend blijft procederen tegen de Staat der Nederlanden over Nederlandse oorlogsmisdaden op West-Java en Zuid-Celebes.

Dat het destijds een vuile oorlog was, werd eerder al aangetoond door Stef Scagliola in haar *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (2002) en in de klassieke studie van Van Doorn en Hendrix over het Nederlands-Indonesisch conflict, *Ontsporing van geweld* (1970, 1985). Toch is er nog heel veel dat we niet weten van die laatste grote Nederlandse aanvalsoorlog. Werk aan de winkel dus voor de historici die nu aan de slag gaan met het grote wetenschappelijke onderzoek van die periode, dat zal worden uitgevoerd door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) samen met anderen – en dat naar verwachting zal leiden tot verdere kritische herwaardering van die periode.

VERWERKING EN VERZOENING

Dat is de rol die de Indische Letteren vanouds hebben gespeeld: het kritisch tegen elkaar uitspelen van koloniale mythen en werkelijkheden. Het ging Multatuli om de waarheid, en om diezelfde reden schrijven ook Kousbroek en Brouwers tegen het vergeten en het onbegrip van wat daarginds toen is gebeurd.

Anno nu, in een heel andere tijd – postkoloniaal, multicultureel, en met mensenrechten als centrale waarde – spelen de Indische Letteren nog altijd die rol: woorden vinden voor pijnlijke, halfvergeten zaken; vertellen wat lang niet gezegd mocht worden en wat nu roept om verwerking en verzoening, en zo aan de weg timmeren met bijzondere werken van herinnering, verbeelding en kritisch onderzoek.

Op onze website vindt u een uitgebreid dossier met artikelen uit het archief van *Ons Erfdeel* over de Indische Letteren: www.onserfdeel.be/nl/indische-letteren

LITERATUUR

- MARGOT DIJKGRAAF, *Spiegelbeeld en schaduwspel. Het oeuvre van Hella S. Haasse*, Querido, Amsterdam, 2014. Besproken in *Ons Erfdeel*: <https://goo.gl/jx9Yk9>
- LIZZY VAN LEEUWEN, *Ons Indisch Erfgoed. Zestig jaar strijd om cultuur en identiteit*, Bert Bakker, Amsterdam, 2008
- RÉMY LIMPACH, *De brandende kampongs van Generaal Spoor*, Boom, Amsterdam, 2016
- MULTATULI, *Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*, Pegasus, Amsterdam, 1948
- GERT OOSTINDIE, *Soldaat in Indonesië, 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis*, Prometheus, Amsterdam, 2016
- PAMELA PATTYNAMA, *Bitterzoet Indië. Herinnering en Nostalgie in Literatuur, Foto's en Films*, Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam, 2014
- REINIER SALVERDA, 'Beeld en tegenbeeld van het koloniale verleden', in: D.W. Fokkema & F. Grijzenhout (red.), *Rekenschap 1600-1950*, Sdu, Den Haag, 2001, pp. 71-93
- REINIER SALVERDA, 'The Netherlands and its Colonies', in: PREM PODDAR ET AL. (EDS.), *A Historical Companion to Postcolonial Literatures: Continental Europe and its Empires*, Edinburgh University Press, pp. 315-394
- STEF SCAGLIOLA, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*, Balans, Amsterdam, 2002
- WIM WILLEMS, *Tjalie Robinson. Biografie van een indo-schrijver*, Bert Bakker, Amsterdam, 2008

NA AFSLUITING VAN DEZE TEKST VERSCHENEN NOG:

- MARION BLOEM, 'We hoeven ons nergens voor te schamen', Anton de Komlezing 2018, in: *Trouw*, 16 juni 2018; Online: www.trouw.nl/redactie/varia/antondekomlezingdoormarionbloem.pdf
- PIET HAGEN, *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2018, 1.024 p.
- LISANNE SNELDERS, *Hoe Nederland Indië leest. Hella S. Haasse, Tjalie Robinson, Pramoedya Ananta Toer en de politiek van de herinnering*, onuitgegeven proefschrift, Universiteit van Amsterdam, juli 2018

ONLINE

www.damescompartiment.nl
www.indishecultuur.nl
www.indischerinneringscentrum.nl
www.indischeletteren.nl
www.tongtongfair.nl
www.literatuurgeschiedenis.nl
www.writersunlimited.nl